

Олена Орлик,
старший науковий співробітник
відділу Державного архіву друку
Книжкової палати України

Сьогодні ставлення до Великої Вітчизняної війни стало, без сумніву, одним із важливих індикаторів соціокультурного оновлення українського суспільства. Адже осягнення та засвоєння у масовій свідомості цього складного, багатогранного явища має неабияке значення для нинішнього і прийдешнього поколінь, оскільки, напевне, жодна інша епоха в історії України ХХ століття не справляла такого впливу на всі сфери життя нашого народу, як воєнне лихоліття.

Здавалося б, пам'ятається до найдрібніших деталей усе, пов'язане з Великою Вітчизняною війною. Та, насправді, щось залишається яскравими відблисками трагедії й героїзму, а щось поступово розмивається в контурах, втрачає зв'язок з іншими подіями. Такою вже є властивість людської пам'яті. Проте залишаються художні твори, мемуари, дослідження, фольклор, музейні експонати, кінофільми, які її підживлюють. А ще — документи.

Історичний розвиток української преси завжди був спрямований на збереження пам'яті минулого та захист національно-культурних традицій, національної спільноти, культурного розвитку. В ті трагічні дні українська преса була під посиленням ідеологічним тиском, друковані матеріали слугували для політичного перевиховання населення, підняття його бойового духу, що сприяло б наближенню до перемоги над фашизмом. Видавнича діяльність України була зорієнтована на виконання конкретних військових, політичних, ідеологічних, економічних та господарських завдань Комуністичної партії [2].

У фондах Державного архіву друку Книжкової палати України зберігаються матеріали років Великої Вітчизняної війни, які відображають не тільки конкретні події, а й суспільно-історичні умови, за яких вони відбувалися.

Дослідження наявного в Державному архіві друку журнального фонду 1941—1945 років виявило всього 809 друкованих одиниць (табл.).

Переважає більшість видань 1941 року датована січнем — червнем, що обумовлено початком війни.

Таблиця

Кількісний склад журнального фонду 1941—1945 років

Роки	Кількість назв	Кількість друкованих одиниць
1941	142	466
1942	4	11
1943	10	31
1944	16	70
1945	53	231

Державний архів друку зберігає журнали 1942—1943 років, які були надруковані в евакуації (Тюмень, Уфа, Москва). У найважчі для країни часи там продовжували свою кропітку роботу редакційні колективи літературних та наукових журналів [4]. У 1942 та 1943 роках в Уфі Спілка письменників України видавала журнал "Українська література" — місячник літератури, публіцистики, мистецтва. До редакційної колегії входили такі відомі майстри українського слова, як Максим Рильський, Натан Рибак, Володимир Сосюра, Павло Тичина, Юрій Яновський. У часописі постійно друкувалися твори Миколи Бажана, Петра Панча, Андрія Малишка, Натана Рибак, Михайла Стельмаха, Івана Ле, Андрія Головка.

У 1942 році з друку вийшло дванадцять номерів часопису "Українська література" (в Державному архіві друку зберігаються № 3—12). У вступі, який містить кожне видання, є звертання до українського народу зі словами палкого привіту, твердої впевненості й надії на перемогу над фашистами. Публікації закликають до боротьби й непокорі, тобто до шляху, що випробуваний українським народом упродовж усієї його історії, шляху Івана Гонти й Максима Залізняка, Богдана Хмельницького й Івана Богуна, Максима Кривоноса й Устима Кармелюка, Миколи Щорса й Григорія Котовського [3].

Уперше в часописі почали друкуватися твори, присвячені Великій Вітчизняній війні: Петро Панч — оповідання "Чорний хрест" (1941), "Партизанські новели", Юрій Смолич — новела "Десята смерть" (1941), Юрій Яновський — новели "Комісар", "Школяр", "Українка" (1942), Олександр Корнійчук — п'єса "Фронт" (1942), Олександр Довженко — новела "Ніч перед боем" (1942), Анатолій Шиян — "Землею рідною" (1941), Вадим Собко — оповідання "Полум'я зненависті", Семен Склярєнко — повість "Україна кличе", Натан Рибак — роман "Зброя з нами" (1942), Ванда Василевська — повість "Веселка" та інші твори письменників.

Полум'яним словом прославляли Україну та працювали на Перемогу: Микола Бажан, Павло Тичина, Максим Рильський, Павло Усенко, Наталя Забіла, Михайло Стельмак, Андрій Малишко, Леонід Первомайський.

Саме на сторінках видання "Українська література" (№10—11, 1943) вперше гордо і навіки пролунали слова Павла Тичини у вірші "Я утверждаюсь":

*Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! —
а сила знову розцвіла.*

Зі сторінок часопису, як з трибуни, лунала до українців велична та трагічна історія нашого народу: Леонід Смілянський — повість "Золоті ворота" (1942); історичні статті: Кость Гуслистий — "Данило Галицький", "Петро Конашевич-Сагайдачний", Микола Петровський — "З героїчного минулого Києва", Микола Ткаченко — "Шевченкові місця на Україні", "Іван Сірко", Павло Тичина — "Сковорода", Лазар Славін — "На порозі історії українського народу (Древні слов'яни на території України)", Сергій Маслов — "Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і першій половині XVII століття".

Часопис "Українська література" щомісячно виходив у м. Уфі в 1942 та 1943 роках. Після визволення Києва журнал продовжував виходити у столиці в 1944, 1945 роках.

У 1944 році в Києві під назвою "Дніпро" поновив вихід щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний ЦК ЛКСМУ журнал "Молодий більшовик" (з 1927 до 1939 — "Молодняк"). У Державному архіві друку зберігаються

за 1944 рік № 1—6, за 1945-й — № 1—12. До складу редакційної колегії входили Валентин Бичко, Степан Крижанівський, Андрій Малишко, Леонід Новиченко. На сторінках журналу друкували свої твори, присвячені Великій Вітчизняній війні, Володимир Сосюра, Павло Тичина, Максим Рильський, Анатолій Шиян, Олександр Донченко, Платон Воронько, Семен Склярєнко, Михайло Стельмах, Андрій Малишко, Юрій Збанацький.

У Москві в друкарні "Московский большевик" у квітні 1943 року вийшов з друку щомісячний громадсько-політичний і літературний журнал "Україна" (в Державному архіві друку зберігаються № 1—9). До редакційної колегії журналу входили Олександр Богомолець, Андрій Малишко, Кость Литвин, Лука Паламарчук, Микола Петровський, Юрій Смолич (відповідальний редактор), Павло Тичина, Андрій Чеканюк.

На першій сторінці першого номера видання був надрукований вірш Володимира Сосюри з прологу до поеми "Україна":

*Народе мій! Шляхи криваві
тобі судилося пройти,
як і тепер, в грозі і славі
до благобайної мети...
...Лунай же, славо України,
в громах і реготі війни,
Ідуть на бій шляхом єдиним
сім'ї слов'янської сини.*

У журналі друкувалися як художні твори українських письменників (Павло Тичина, Володимир Сосюра, Микола Бажан, Наталя Забіла, Олександр Довженко — "Мати", Леонід Первомайський — "Віра"), так і публіцистичні статті на політичні та громадські, наукові та мистецькі теми (академік Євген Патон — "Науковий інститут на оборонному заводі", заслужений діяч мистецтв УРСР Михайло Дерєгус — "Художник знаходить себе" та інші). Праці академіка Євгена Патона та колективу Інституту електрозварювання в танковій промисловості — загальновідомі в усьому світі.

Академія наук УРСР з перших днів війни перебудувала свою наукову роботу відповідно до воєнних потреб. Інститути Академії наук відновили діяльність у м. Уфі, в Башкирії. Наукове устаткування Академії і лабораторії різних підприємств забезпечували інститутам експериментальну базу. 1942-й був роком цілковитого спрямування роботи на потреби оборони. За час роботи в Уфі видавництво Академії наук УРСР випустило 20 видань (200 друкованих аркушів, які зберігаються в Державному архіві друку): "Вісті Академії наук УРСР" (№1—4, 1942; № 1, 2, 1943), "Доповіді Академії наук УРСР" (№1—4, 1942; № 1, 2, 1943), "Праці січневої сесії АН УРСР" (том I), "Інформаційний бюлетень" (додаток до журналу "Вісті АН УРСР", № 1—5, 1943), "Наукові записки Інституту історії і археології України АН УРСР" (Кн. 1, 1943), "Наукові записки Інституту мови і літератури" (№ 1, 1943). З 1944 року видавництво АН УРСР продовжило свою роботу в Києві та Харкові [1].

У 1943 році в м. Тюмені виходило видання Українського психоневрологічного інституту "Труды" (том 13), присвячене санітарній службі під час Великої Вітчизняної війни — "Травматическое поражение центральной и периферической нервной системы".

У 1944 році Інститут клінічної фізіології АН УРСР видавав у Києві "Медичний журнал" (том 12, 13). Відповідальний редактор видання академік Олександр Богомолець друкував у ньому праці: "Переливання крові як метод патогенетичної терапії", "Шок як утома", "Про лікувальну дію антиретиккулярної цитотоксичної сироватки (АЦС)". Винахід АЦС був принципово новим методом патогенетичної терапії, який особливого значення набув у лікуванні воєнного травматизму в цілому та заживлення переломів зокрема.

Після трьохрічної перерви, в 1944 році в Харкові почав виходити у світ найстаріший радянський медичний журнал "Врачебное дело". У вступі "Від редакції" зазначалось, що видання ставило собі за мету вирішувати найважливіші питання лікувальної та профілактичної медицини, висвітлювати на своїх сторінках питання клінічної та теоретичної медицини.

У 1944-му свої праці за 1942—1944 роки випускав Харківський хіміко-технологічний інститут імені С. М. Кірова. Треба відзначити, що колективу інституту вдалося вирішити ряд важливих та невідкладних науково-технічних і виробничих питань, пов'язаних із обороною країни, про що не раз наголошували в журналі "Україна" (№ 1, 2, 1943).

Працював на Перемогі і "Перець" (журнал під назвою "Червоний перець" засновано у 1922 році, з 1941 року виходить під нинішньою назвою). У Державному архіві друку зберігаються № 5 (липень), № 9 (серпень) за перший воєнний рік (фото 1).

Фото 1

"Перець" відступив з армією, але й в евакуації продовжував свою роботу. В тяжкі хвилини підбадьорював стомлених невдачами бійців, у кращі часи веселив їхній дух, заряджав бадьорістю для наступних боїв. У Державному архіві друку є в наявності "Перчиця" за 1943 рік — листівка-плакат журналу сатири і гумору "Перець", відповідальним редактором якого був Леонід Паламарчук (фото 2).

Перелом у війні після розгрому німців під Сталінградом вніс зміни і в життя "Перцю". У 1944 році в Харкові журнал виходив регулярно, двічі на місяць (у Державному архіві друку — № 1—22). Навколо журналу було об'єднано майже сімдесят авторів: Петро Панч (оповідання "Зозуля", "Кортить курці просо"), Павло Тичина, Володимир Сосюра, Ярослав Галан, Сергій Воскрєсенко, Михайло Тардов, Юхим Мартич, Дмитро Білоус, Терень Масенко, Павло Усенко, Петро Козланюк, Марія Пригара, Леонід Паламарчук, Юрій Мокреєв (збірка "Усмішки Гордія Смішки") та інші.

Однак, не всі твори, вміщені в "Перці", мають підписи. Велика кількість дрібного матеріалу опублікована без зазначення авторів. Саме ці в'їдливі мініатюрки, дотепні діалоги, анекдоти, влучні репліки й прислів'я належать до найважливішого матеріалу.

"Перець" насичено й чималою кількістю дотепних бойових ілюстрацій, над якими працювали майже двадцять п'ять художників-карикуристів. Особливо варто відзначити роботи художників Олександра Козюренка, Валентина Литвиненка, Самума (псевдонім Самуїла Уманського), Казимира Агніта-Следзєвського та інших [5].

Фото 2

З 1945 року журнал сатири і гумору друкується в Києві видавництвом "Радянська Україна" (в Державному архіві друку — № 1—24), а також "Перець" для західних областей (№ 1—3).

Цей журнал був улюбленцем фронтовиків. Його читали на спочинках в резерві, читали в окопах, з ним бійці йшли в наступ. Колектив видання знайшов час і можливість до вогню зброї додати вогонь слова, вогонь іронії, дотепу, в'їдливої сатири, сарказму.

Серед офіційних видань треба виділити "Відомості Верховної Ради Української РСР", журнали ЦК КП(б)У "Агітатор" та "Блокнот агітатора", які відновили свою діяльність у 1944 році.

Підтвердженням вагомості "воєнного фактора" в історичній пам'яті українського народу є те, що з розвалом СРСР Велика Вітчизняна війна не відійшла у минуле разом із численними феноменами та реаліями радянської доби, а й дотепер серйозно хвилює багатьох, породжуючи розмаїття нерідко полярних оцінок, думок, поглядів. Важливо, що відгомін війни відчуваємо не тільки і не стільки в наукових

студіях, скільки у повсякденному житті кожної родини нашого суспільства. Вочевидь, не буде перебільшенням сказати, що в найближчі півстоліття ця тенденція буде зберігатися, незважаючи на цілком закономірну зміну поколінь та поступове витіснення "живого" образу війни зі свідомості українців.

Список використаної літератури

1. *В Академії наук УРСР // Україна. — 1943. — № 1/2. — С. 54—56.*
2. *Війна 1941—1945 рр.: події, оцінки, спомини : матеріали Міжрегіон. наук. конф. / Криворізький техн. ун-т, Каф. історії та українознав. — Кривий Ріг : Мінерал, 2005. — С. 8—12.*
3. *До українського народу // Українська література. — 1942. — № 3/4. — С. 8—12.*
4. *Курилишин К. Українська легальна преса періоду Другої світової війни: джерельна база дослідження / К. Курилишин // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — 2006. — Вип. 14. — С. 437—453.*
5. *Сенченко І. "Перець", журнал сатири й гумору / Іван Сенченко // Україна. — 1943. — № 8/9. — С. 40.*